

OILAVIY MUNOSABATLAR: AJRIM VA UNING SABABLARI

Rahmatova Nargiza Akbarovna
Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda oila institutini mustahkamlash, oilaviy munosabatlarni barqarorlashtirish bo'yicha olib borilayotgan chora-tadbirlar, saqlanib qolayotgan salbiy illatlar haqida so'z yuritilgan. Ajrim tushunchasi uning sabablari haqida ilmiy-nazariy qarashlar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Oila, oilaviy munosabatlar, nikoh, qariyat, ijtimoiy munosabat, baxt.

СЕМЕЙНЫЕ ОТНОШЕНИЯ: РАЗВОД И ЕГО ПРИЧИНЫ

Рахматова Наргиза Акбаровна
Докторант Каршинского государственного университета

Аннотация. В статье говорится о принимаемых мерах по укреплению института семьи, стабилизации семейных отношений в Узбекистане и оставшихся негативных пороках. Выдвинуты научно-теоретические взгляды на понятие сепарации и ее причины.

Ключевые слова: Семья, семейные отношения, брак, старость, социальные отношения, счастье.

FAMILY RELATIONS: DIVORCE AND ITS CAUSES

Rahmatova Nargiza Akbarovna
Doctoral student of Karshi State University

Abstract. The article talks about the measures taken to strengthen the institution of the family, stabilization of family relations in Uzbekistan, and the remaining negative evils. Scientific-theoretical views about the concept of separation and its causes have been put forward.

Key words: Family, family relations, marriage, old age, social relationship, happiness.

KIRISH. Oila mustahkamligi bevosita oilaviy munosabatlar mustahkamligiga hamda udagi barqaror aloqalarga bog'liqdir. Oilaviy munosabatlarning barqarorligi muammosi alohida shaxs uchun ham, butun jamiyat uchun ham birdek muhimdir. Sharq davlatlari, jumladan O'zbekiston uchun oilaviy munosabatlardagi baxt-saodat, mustahkamlik eng oliy milliy va diniy qadriyatdir. Zero, xotirjam, baxtli oiladagina komil farzandlar voyaga etadi. O'zbek xalqi milliy va diniy qadriyatlari, urf-odatlarini asosida necha asrlardan beri oila mustahkamligiga bo'lgan e'tiborini bir zum bo'lsa ham kamaytirgani yo'q. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 15-iyun kuni Toshkentda bo'lib o'tgan "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" mavzusidagi anjumanda so'zlagan nutqida oilalarimiz, mahallalarimizda, butun jamiyatimizda sog'lom muhitni mustahkamlash, yoshlar tarbiyasi, tinch-osuda hayotimizni, muqaddas dinimiz pokligini asrash vazifasi bugungi kunda naqadar ulkan ahamiyat kasb etayotganini uqtirdi. [9] Ma'lumki, diniy va dunyoviy bilimlar uyg'unligidagina inson o'zi orzu qilgan baxt qasriga erisha oladi. Islom dinining muqaddas kitobi Qur'oni Karimning Va-z-zoriyot surasi 49-oyatida "Sizlar eslatma – ibrat olishlaringiz uchun biz har bir narsani juft-juft qilib yaratdik", [3: 502] deyilgan. Dunyoga ibrat ko'zi bilan qaragan inson unda har bir jonzotni, maxluqotlarni, va hatto, tabiat ne'matlarini ham juftlik asosida yaratilganini ko'radi. Oila ham juftlik asosida quriladi va mustahkamligi ham juft qalblarning bir maromda urishiga, murosasiga bog'liq.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ajrim – er va xotinning hayot vaqtida fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd qilish organlari tomonidan yoki qonunchilikda ko'zda tutilgan alohida holatlarda sud qarori bo'yicha nikohning bekor qilinishidir. Nikoh er-xotindan biri yoki har ikkalasining arizasiga muvofiq nikohni bekor qilish yo'li bilan, shuningdek, sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan er yoki xotinning vasiysi bergan arizaga muvofiq tugatilishi mumkin. [1] Nikohning bekor bo'lish shakllari va sabablarida har bir davrda o'ziga xos asoslar bo'lganini ko'rish mumkin. Masalan, Sharq mamlakatlarida qadimdan to hozirgi kunga qadar nikohning bekor bo'lishi kam uchraydi. Chunki oila institutining poydevori mustahkam bo'lishiga ajdodlarimiz jiddiy qayg'urganlar. Har bir oilada tortishuv va kelishmovchiliklar bo'lib turadi. Ikki xil oilada, vaziyatda voyaga etgan, dunyoqarashlari ikki olam bo'lgan insonlarning

bir-birini tushunishi, murosasila oila boshqarishiga, tabiiyki, ma'lum bir muddat zarur. O'zini va yonidagi umryo'ldoshini hurmat qilgan inson turli kelishmovchilik va xatolarga ko'z yumadi, muammolarda aybdorni emas, uning kelib chiqish sabablarini topib, bartaraf qilishga harakat qiladi. Buyuk sahobalardan biri Abu Dardo roziyallohu anhu ayollari Ummu Dardo roziyallohu anhoga yangi turmush qurgan vaqtlarida: "G'azabim kelganda sen meni rozi qilishga urin. Sening g'azabing kelganda men seni rozi qilishga urinay. Aks holda, birga yashay olmaymiz", deb nasihat qilganlar. [4:228] Er-xotin o'rtasidagi mehr, muhabbat va o'zaro hurmat kabi asoslar bo'sh va zaif bo'lsa, er-xotinlik munosabatlariga xavf-xatar etishi kuchayadi. Tuyg'ular yo'qolganida esa, munosabat darz ketadi. Chunki mehr-muhabbat qalbni tark etsa, o'rniga nafrat joylashadi. So'ng er-xotin bir-biriga mehr va sabr-bardosh bilan emas, balki qo'pollik va dag'allik bilan muomala qila boshlashadi. Er-xotin birgalikdagi turmushlari davomida kelisha olishmasa, ikki holatdan biri kelib chiqadi. Yo og'ir va yomon munosabat, urush va janjal bilan turmushlarini davom ettirishadi yoki ajrashib, har biri o'z yo'lidan ketadi. Albatta, bu ikki yo'l ham muammoning echimini topmaydi va ikkisini ham yaxshi tanlov, deb bo'lmaydi. Ma'lumotlarga qaraganda (2019-yil 11-fevral), dunyoning ajrashishlar soni koeffitsiyenti eng yuqori

bo'lgan o'n davlatiga quyidagilar kiritilgan: Maldiva, Belorussiya, Belgiya, Rossiya, AQSh, Ukraina, Portugaliya, Chexiya, Shvetsiya, Vengriya. [10] Ushbu davlatlarning aksariyati ajrimlarga oilani erkak kishi moddiy ta'minlamasligi, ya'ni ishsizligi, moddiy qiyinchiliklar tufayli ayollarning erkaklar bilan barobar ishlashi orqali moddiy mustaqillikka erishganliklari va er-xotindan birining surunkali spirtli ichimliklarni iste'mol qilishini asosiy sabab qilib ko'rsatishmoqda.

Mutaxassislarning fikricha, ulardagi ajrimlarga nafaqat moddiy etishmovchiliklar, balki ma'naviy inqiroz ham sabab bo'lmoqda. AQShda so'rov davrida 266 ta oilaviy muammolar bo'yicha shug'ullanadigan maslahatchilar o'rganib ko'rilganda, ularning qayd etishicha, ularga yordam so'rab murojaat qilgan har 10 ta oilaning 9 tasi o'zaro munosabatlarda qiyinchiliklar sodir bo'layotganini tasdiqlaydilar. Mazkur qiyinchiliklardan: kommunikativ qiyinchiliklar – 86,6% ni, bolalar va ularning tarbiyasi bilan bog'liq – 45,7% ni, jinsiy muammolar – 43,7% ni, moliyaviy muammolar – 37% ni, madaniy muammolar – 37,6% ni, tug'ishganlar bilan munosabat – 28,4% ni, er-xotin o'rtasidagi ishonchsizlik – 26,6% ni, xo'jalik ishlari – 16,7% ni, jismoniy haqoratlash – 15,6% ni va boshqa muammolarni tashkil etadi. [7:37] Oilaga bo'lgan mas'uliyatsiz munosabat davom etaversa, nafaqat bu va boshqa davlatlarning bugungi kuniga, balki kelajagiga ham ta'sir etmay qolmaydi. Ma'lumotlarga ko'ra, ajrimlar sonining o'rtacha me'yorini Sharq mamlakatlarida, jumladan, urf-odati, an'analari va o'zligiga sodiq bo'lgan Xitoy davlatida kuzatishimiz mumkin. Xitoyda ajrim koeffitsiyenti 20-29% ni tashkil etadi. Bu Xitoyda moddiy, ma'naviy muammolar bo'lmaydi degani emas. Turmush qurishdan oldin kelin-kuyov tanlashga mas'uliyat bilan, har tomonlama o'ylab yondashish Xitoy xalqining ma'naviy meroslaridan biridir.

Dunyo olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, oila buzilishiga yoshlarning bir-birini yaxshi bilmay turib, shoshma-shosharlik bilan turmush qurishi, xarakter va dunyoqarashlarning turlicha ekanligining oilaviy hayotda aks etishi, yoshlarning oilaga tayyor emasligi, oilaga uchinchi shaxslarning aralashuvi, xiyonat, alkogol va giyohvand moddalar iste'moli sabab bo'lmoqda. Aniqlanishicha, bugungi kunda dunyo bo'yicha 42% ajrimlar yoshlarning oilaviy hayotga tayyor emasligidan kelib chiqmoqda. Aksariyat hollarda, bu oilaviy hayotga tayyor emaslik tushunchasini, aksariyat yoshi ulug' insonlar va boshqalar oiladagi uy-ro'zg'or ishlarini eplay olmaslik, saranjom-sarishta bo'lmaslik kabilarni tushunishadi. Ammo bu masalaning faqatgina bir qismi, xolos. Asosiy tomonini esa er-xotinning psixologik holati egallaydi. Er-xotinning bir-birini tushunmasligi, tushunishga harakat ham qilmasligi, oilada o'zining "men"ini birinchi o'ringa qo'yishi, kelishib yashashga, uy-ro'zg'or, bola tarbiyasida mas'uliyatlarning teng emasligi, bir-birini ko'nglini og'ritib, xunuk so'zlar ishlatib, haqorat qilishi, bir-birining hissiyotlariga bo'lgan e'tiborsizlik, moddiy baxillik, murosaga kelish o'rniga janjalni oshirib yuborish kabi holatlar shular jumlasidandir. Sotsiolog-psixologlar baxtli va baxtsiz oilalarda erning o'ziga va xotiniga bo'lgan munosabatlarning xususiyatlarini aniqlaganlar. Ular qiziqarli faktlarga ega bo'ldilar. Oiladagi psixologik muhit er-xotin qiziqishlarining umumiyliigi bilan xarakterlanadi, eng muhimi ularning ikkalasi ham qiziqish bilan hisoblasha bilishlarida va e'tibor bera bilishlaridadir. Er-xotin katta ijtimoiy muammo va talablar bilan yashaydigan oilalargina baxtli bo'lishlari mumkin. Oiladagi qulay axloqiy-psixologik muhit er-xotin va oilaning boshqa a'zolarida o'ziga ishonish, kishilarga ishonish, quvnoqlik, vazminlik kabi fazilat va tuyg'ularni shakllantirishga ta'sir ko'rsatadi. Psixologik muhit kishilarning muvofiqligida yanada aniq namoyon bo'ladi. Kishilar birbirlari bilan muvofiqligi, avvalo, hayotning qadri, qiziqishlari,

emotsional ko‘rsatmalarining umumiy tarzi hamohangligi nazarda tutiladi, natijada oilada bir-birini tushunish, boshqalarning qadrini ham, shuningdek, insonni qanday bo‘lsa shundayligicha qabul qiladi. Oila a‘zolarida psixologik qulaylik ishonchlik, himoyalani, bir-birining muomalasidan qatnoatlanish muvofiqlikning ichki subyektiv ko‘rsatkichidir.

Kishilarning nomuvofiqligi oila a‘zolarining bir-birlari bilan muomalada va o‘zaro harakatda bo‘lganehtiyojlarining chegaralanganligidadir. [5:25]

O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi bergan 2021-yil aprel oyi ma‘lumotlariga ko‘ra, bugungi kunda Respublikamizda 8,5 mln.ga yaqin oila istiqomat qiladi. FHDY organlarida 2021-yil birinchi choragi davomida 9213ta ajrim holati qayd etilgan. Davlat statistika qo‘mitasi bergan ma‘lumotlarga ko‘ra esa, hududlar kesimida Toshkent shahri, Farg‘ona, Andijon, Toshkent viloyati va Samarqand viloyatlarida boshqa hududlarga nisbatan ajrimlar soni ko‘p. [9] Muammoni o‘rganish va uning echimini topish uchun shu vaziyatga olib kelgan sabablarni o‘rganib, tahlil qilish va ulardan to‘g‘ri xulosa chiqarish uning natijasini chiroyli qilishga, boshqa insonlarda shu kabi holatlarda xato va kamchiliklarga yo‘l qo‘yishning oldini olishga olib keladi. Mutaxassislar tomonidan olib borilgan so‘rovnomalarda natijasida O‘zbekistonda oila buzilishiga olib keluvchi bir qancha sabablar aniqlandi:

- Oila va oilaviy munosabatlar haqida bilimning etishmasligi. Bu holat er-xotin o‘rtasidagi ziddiyat va kelishmovchiliklarga sabab bo‘lib kelmoqda. 2020-yil ma‘lumotlariga ko‘ra, aynan bu muammo ajrim sabablarining 44% ni tashkil qiladi. [8]

- Erta turmush qurish. Erta turmush qurgan insonlar o‘rtasida oila mas‘uliyatini to‘liq tushunib etmaganligi sababli tez-tez ajrashish holatlari kuzatilmoqda.

- Qarindoshlar o‘rtasidagi nikoh. Qarindoshlar o‘rtasidagi nikoh er-xotin ajrimiga sabab bo‘lish bilan bir qatorda qarindoshlar o‘rtasidagi munosabatlar uzilishi, nogiron farzandlar dunyoga kelishi ko‘rsatkichlarining o‘shishiga olib kelmoqda.

- Oilaga uchinchi shaxslarning aralashuvi. 2020-yil ma‘lumotlariga qaraganda, aynan oilaga uchinchi shaxslarning aralashuvi ajrim sabablarining 15% ni tashkil qiladi. [8]

- Ishsizlik va migratsiya holatlari. 2020-yil tadqiqot natijalariga ko‘ra, ishsizlik, iqtisodiy ta‘minlanmaganlik ajrim sabablarining 10% ni ko‘rsatsa, ichki va tashqi migratsiya sababi 7% ni tashkil qilmoqda. [8]

- Zararli illatlar. Ko‘plab sotsiolog olimlarning fikriga ko‘ra, oilalarning buzilib ketishiga giyohvandlik va surunkali ravishda spirtli ichimliklarini iste‘mol qilish kabi illatlar sabab bo‘lishi aniqlangan. 2020-yil ma‘lumotlariga ko‘ra, er-xotindan birining ichkilik va boshqa zararli illatlarga berilishi ajrim sabablarining 5% ni tashkil qilmoqdi. [8]

- Befarzanlik. Statistik ma‘lumotlarga qaraganda, dunyo bo‘yicha ajrimlarning 15% befarzandlik tufayli yuz bersa, O‘zbekistonda 4,7% sodir bo‘lmoqda. [8]

- Oiladagi turli ko‘rinishdagi zo‘ravonlik holatlari 2020-yil statistik ma‘lumotlar ko‘ra, oiladagi zo‘ravonlik tufayli 7% oila buzilmoqda, [8] va boshqalar.

Yuqorida biz o‘rganib chiqqan sabablar O‘zbekistondagi ajrim sabablarining ayrimlaridir, xolos. Bunda boshqa “yangicha” ko‘rinishdagi sabablar ham yildan yilga ko‘paymoqda. Ularning ba‘zilariga ajrimdan boshqa chora topilmasligi, ba‘zilar shunchaki “bahona”ligini tushunish tafakkur qilib ko‘rgan odam uchun qiyin emas. Odamni na moddiy, na ma‘naviy ne‘matlar baxtli qila olmaydi, qachonki bu baxt uchun o‘zi kurashmasa. Ikki inson baxt uchun kurashishdan to‘xtagan zahoti oila parokandalikka uchraydi. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash – bu fiziologik, tibbiy, psixologik, huquqiy, axloqiy, ma‘naviy, madaniy, gigiyenik, ijtimoiy, iqtisodiy va jismoniy jihatlarni o‘z ichida mujassamlashtiruvchi murakkab va mas‘uliyatli jarayon. Jahon tajribasiga ko‘ra, ta‘lim oluvchilarni oilaviy hayotga tayyorlash maktab dasturlariga kiritilgan. Xususan, Shvetsiyada 1942-yildan, Chexiya va Slovakiyada 1960-yildan buyon “Otalik va onalik tamoyillari”, Yaponiyada boshlang‘ich ta‘limning o‘zida “Oilaviy hayotga tayyorlash” kurslari va Polshada 1973-yildan “Oiladagi hayotga moslashish” maxsus kurslari mavjud. Ushbu kurslar yoshlarni oila to‘g‘risidagi qonunlar, tushunchalar, oila psixologiyasi haqidagi bilimlarga o‘rgatadi.

Mamlakatimizda yoshlarni oila-nikoh munosabatlariga tayyorlash muhim vazifa sanaladi. Bu borada ta‘lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida oilaga oid tushunchalarni yoshlarga o‘rgatib borish zarurdir.[2:56] TDIU “Ijtimoiy gumanitar fanlar” kafedrasi tomonidan oila mustahkamligi, ayol va ekaklarning oiladagi ma‘naviy va moddiy huquqlari, gender tenglik va Islom dini axloq-odob qoidalariga oid monografiya va o‘quv qo‘llanma ustida ish olib borilmoqda. Bu boradagi takliflarimiz shundan iboratki, oliy ta‘lim muassasalari o‘quv yuklamasiga “Oila ma‘naviyati” fanini kiritish zarur.

Sababi, aksariyat o'zbek yoshlari talabalik davrida turmush qurishadi. Oilaga oid bilimlarni esa oila qurishdan avval egallansa, bu oila mustahkamligiga xizmat qiladi. Shuningdek, ushbu mavzular yuzasidan turkumli ko'rsatuvlar qilish orqali ommaviy axborot vositalari bilan hamkorlikda yangi loyiha ishlab chiqilib, teledasturning ilk sonlari xalq e'tiboriga havola etildi. Bu loyihaning maqsadi xalqimizning huquqiy, ma'naviy, diniy savodxonligini oshirishdir. Ma'rifatparvar jadidchi Abdurauf Fitrat o'zining "Oila yoki oila boshqarish tartiblari" asarida "Uylanish sunnatini qabul qilgan kishi xotin va bola-chaqasini tarbiyalab, boqish uchun o'zini kasb-korga uradi, harakat va amal yo'lga qadam qo'yadi. O'zining va oilasining tinchligi va farovonligini ta'minlash uchun harakat qiladi. Shu yo'l bilan mo'min odam o'zini xorlik va pastlik jarligidan qutqaradi. Qaysi millatning namoyondalari shu yo'l bilan tinchlik va totuvlikka erishgan bo'lsalar, o'sha millat hurmat va xotirjamlikda bo'ladi" [6:15], deb baxtli oila ikki tomonlama mas'uliyat va o'zaro hurmatga asoslanishini ta'kidlab o'tgan.

XULOSA

Oila mustahkamligi masalasi, ajrimlar va ularning oldini olishda diniy va dunyoviy bilimlar, umuminsoniy, milliy va diniy qadriyatlar asosida har bir inson o'zi va yaqinlari uchun harakat qilmas ekan, menga nima qabilida ish tutib, loqayd bo'lar ekan bu masalaning echimini topish qiyin bo'lib qolaveradi.

Oila barqarorligi, mustahkamligi muammosini ilmiy tahlil qilmasdan, tarixiy asoslari o'rganmasdan e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Chunki, har qanday narsa va hodisa haqidagi bilim u narsaning paydo bo'lishini, hodisaning sodir bo'lishini sabablarini chuqur tahlil qilish orqali shakllanadi. Oila mustahkamligi fenomenining yoshlar ongiga singdirish ham narsa va hodisa(oila)ning shakllanishi, uning mazmun-mohiyatini, jamiyatdagi ijtimoiy ahamiyatini anglatish orqali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Оила Кодекси. Lex.uz интернет сайти.
2. Акрамова Ф. ва бошқалар. Оила энциклопедияси. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyati. –Тошкент, 2019 йил.
3. Куръони Карим. Таржима ва изоҳлар муаллифи Шайх Алоуддин Мансур. "Чўлпон" нашриёти, – Тошкент, 1992-йил.
4. "Олтин силсила: 8-жуз: Саҳиҳул Бухорий". "Нилol-nashr" нашриёти. – Тошкент, 2018-йил.
5. Ф. Бабажанова, З. Эшонқулова. "Оила психологияси" фанидан ўқув-услубий мажмуа. – Гулистон, 2015 йил.
6. А.Фитрат "Оила ёки оила бошқариш тартиблари". "Маънавият" нашриёти. – Тошкент, 2016-йил.
7. Файзиева М.Х. "Оила барқарорлигига шахслараро муносабатлар таъсирининг ижтимоий-психологик хусусиятлари (Эр-хотин мисолида)". Психология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент 2005 йил.